

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات

ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه،

متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده ادبیات

گروه الهیات

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات

گرایش علوم قرآن و حدیث

نگارنده:

عرفان چهری

موضوع پایان نامه:

بررسی تأثیر اسرائیلیات بر تفاسیر روایی شیعه

استاد راهنما: دکتر مجتبی بیگلری

استاد مشاور: دکتر مهرداد صفرزاده

نگارش:

پاییز ۱۳۹۱

تقدیم به روح پرفتوح و ملکوتی

مرحوم علامه سیّد الطائفتین

حضرت آیت الله حاج سیّد محمد حسین حسینی طهرانی

که حقّاً و انصافاً بهترین و نزدیک‌ترین و سریع‌ترین

راه وصول به اعلیٰ مراتب تجرّد و توحید و فنای در ذات احدیّت

را برای مشتاقان طریق الی الله نمایان ساخته‌اند...

نام: عرفان

رشته: الهیات

نام خانوادگی: چهری

گرایش: علوم قرآن و حدیث

استاد راهنما: دکتر مجتبی بیگلری

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

استاد مشاور: دکتر مهرداد صفرزاده

تاریخ دفاعیه: ۱۳۹۱/۱۱/۱۱

عنوان پایان نامه به فارسی: بررسی تأثیر اسرائیلیات بر تفاسیر روایی شیعه
عنوان پایان نامه به انگلیسی:

Examining the effect of Israelis on shiite justifiability interpretations

چکیده:

منظور از «اسرائیلیات»، غالباً روایات ساختگی و دروغین و متأثر از اندیشه‌های یهود و نصاریست که به متون دینی راه یافته‌اند. و البته در این رساله، معنای عام آن مورد نظر بوده و هر نوع روایتی که به نوعی قصد تحریف تعالیم دین اسلام را داشته، شامل می‌گردد.

در تحقیق پیش‌رو ابتدا نگاهی گذرا به تاریخچه تفسیر و به خصوص روش تفسیر روایی انداخته و در ادامه در مورد اسرائیلیات و عوامل پیدایش و ورود آن‌ها به منابع تفسیری و حدیثی و نیز زمینه‌های گسترش آن‌ها، و همچنین شرح حال برخی از راویان این‌گونه روایات، مطالبی درخور توجه عنوان شده است.

در فصل پنجم؛ که بخش مهم این کار پژوهشی است، در ابتدا پنج تفسیر مهم روایی شیعه به همراه مؤلفین آن‌ها معرفی شده و در ادامه با نگاهی منتقدانه، برخی روایات موجود در این تفاسیر مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند و برای اثبات متأثر بودن آن‌ها از اسرائیلیات، از جوانب مختلف از قبیل: تعارض با آیات قرآن، تعارض با روایات دیگر، تعارض با مبانی عقلی و... ایراداتی بر این روایات وارد شده است.

و با توجه به این که حقیقت عرفان الهی و نیز تأویلاتی که از ناحیه ائمه علیهم‌السلام و عرفای بزرگ در توضیح آیات و روایات بیان شده بسیار حائز اهمیت است، به همین جهت سعی شده در برخی موارد، ساحت جدیدی به روی خواننده باز نموده و مطالب و نکاتی عرفانی در رابطه با موضوع مورد بحث بیان گردد.

واژه‌های کلیدی:

اسرائیلیات، تفاسیر روایی شیعه، عاملان جعل روایات، مطالب عرفانی

پیشگفتار.....ج

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- شرح و بیان موضوع.....۲
- ۲-۱- پیشینه موضوع.....۳
- ۳-۱- ضرورت موضوع تحقیق و اهداف آن.....۳
- ۴-۱- روش و منابع تحقیق.....۴
- ۵-۱- بیان مشکلات تحقیق.....۴
- ۶-۱- گزارشی فشرده از محتوای فصول پایان نامه.....۴

فصل دوم:

گذری بر تفسیر قرآن و روش روایی آن

- ۱-۲- نگاهی به تاریخچه تفسیر قرآن، از زمان نزول تا عصر تابعین.....۷
- ۱-۱-۲- تفسیر قرآن کریم در عصر نبی اکرم ﷺ.....۷
- ۲-۱-۲- تفسیر قرآن کریم در عصر صحابه.....۷
- ۱-۲-۱-۲- ویژگی‌های تفسیر در دوران صحابه.....۸
- ۳-۱-۲- تفسیر قرآن کریم در عصر تابعین.....۹
- ۱-۳-۱-۲- ویژگی‌های تفسیر در دوران تابعین.....۹
- ۴-۱-۲- رأی دانشمندان در مورد روایات صحابه و تابعین.....۱۰
- ۲-۲- تفسیر روایی.....۱۱
- ۱-۲-۲- ویژگی‌ها و امتیازات تفسیر روایی.....۱۱
- ۲-۲-۲- علل و عوامل ضعف تفسیر روایی.....۱۲

فصل سوم: اسرائیلیات و ورود آن به تفسیر

- ۱-۳- بررسی کلمه «اسرائیل» از لحاظ معانی لغوی و اصطلاحی.....۱۵
- ۱-۱-۳- معنی کلمه «اسرائیل» در لغت.....۱۵
- ۲-۱-۳- واژه «اسرائیلیات» در معنای اصطلاحی.....۱۶
- ۲-۳- اولین نمونه‌های کاربرد اصطلاح «اسرائیلیات».....۱۶
- ۳-۳- ورود اسرائیلیات به تفسیر و حدیث.....۱۷
- ۴-۳- تقسیم‌بندی اسرائیلیات.....۱۸
- ۱-۵-۳- اسرائیلیات به اعتبار صدق و کذب آن‌ها.....۱۸
- ۲-۵-۳- اسرائیلیات به اعتبار موضوع آن‌ها.....۱۹
- ۵-۳- تأثیرات سوئی که اسرائیلیات می‌توانند داشته باشند.....۲۰
- ۶-۳- حکم اسرائیلیات.....۲۰

فصل چهارم:

عوامل پیدایش و گسترش اسرائیلیات و مشهورترین راویان آن

- ۲۳-۱-۴ عوامل پیدایش اسرائیلیات و زمینه‌های گسترش آن.....
- ۲۴-۱-۱-۴ مهم‌ترین عوامل پیدایش اسرائیلیات.....
- ۲۴-۱-۱-۴ جعل و وضع احادیث دروغین از ناحیه خلفا.....
- ۲۵-۱-۱-۴ وجوه اشتراک در متون دینی و عظمت علمی اهل کتاب.....
- ۲۶-۱-۱-۴ کوشش یهودیان علیه فرهنگ اسلام.....
- ۲۷-۱-۲-۴ مهم‌ترین زمینه‌های گسترش اسرائیلیات.....
- ۲۷-۱-۲-۴ ممنوعیت نقل و نگارش حدیث.....
- ۲۹-۲-۱-۴ حذف اسناد روایات.....
- ۳۰-۳-۲-۱-۴ قصه گویان و داستان سرایان.....
- ۳۱-۱-۳-۲-۱-۴ تمیم بن اوس داری.....
- ۳۵-۲-۳-۲-۱-۴ کعب الأخبار.....
- ۳۷-۴-۲-۱-۴ روی کار آمدن معاویه و جعل احادیث در دشمنی با خاندان نبوت.....
- ۳۸-۵-۲-۱-۴ به وجود آمدن فرقه‌های مذهبی.....
- ۳۹-۲-۴ مشهورترین راویان اسرائیلیات و روایات جعلی.....
- ۳۹-۱-۲-۴ عبدالله بن سلام.....
- ۴۱-۲-۲-۴ وهب بن منبه.....
- ۴۳-۳-۲-۴ عبد الملک بن عبد العزیز بن جریج.....
- ۴۴-۴-۲-۴ أبوهریره.....

فصل پنجم:

نقد و بررسی برخی اسرائیلیات در تفاسیر روایی شیعه

- ۴۷-۱-۵ مقدمه.....
- ۴۸-۲-۵ معرفی مهم‌ترین تفاسیر روایی شیعه.....
- ۴۸-۱-۲-۵ کتاب التفسیر (تفسیر عیاشی).....
- ۴۹-۲-۲-۵ تفسیر قمی.....
- ۵۰-۳-۲-۵ البرهان فی تفسیر القرآن.....
- ۵۱-۴-۲-۵ تفسیر نور الثقلین.....
- ۵۳-۵-۲-۵ تفسیر صافی.....

- ۵۵-۳- ذکر نمونه‌های اسرائیلیات و روایات ساختگی و نقد و بررسی آن‌ها ۵۵
- ۵۶-۱-۳-۵- اسرائیلیات در داستان زندگی آدم و حوا علیهم‌السلام ۵۶
- ۵۶-۱-۳-۵- خلقت حوا از دندهٔ چپ آدم علیهم‌السلام ۵۶
- ۵۶-۱-۱-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۵۶
- ۵۸-۲-۱-۳-۵- ذکر این موضوع در کتاب مقدس ۵۸
- ۵۸-۳-۱-۳-۵- نقد و بررسی ۵۸
- ۶۱-۵-۱-۳-۵- گذری بر مطالب عرفانی در رابطه با این موضوع ۶۱
- ۶۲-۲-۱-۳-۵- شرک آدم و حوا علیهم‌السلام ۶۲
- ۶۴-۱-۲-۱-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۶۴
- ۶۶-۲-۲-۱-۳-۵- نقد و بررسی ۶۶
- ۶۸-۳-۲-۱-۳-۵- گذری بر مطالب عرفانی در رابطه با این موضوع ۶۸
- ۶۹-۲-۳-۵- اسرائیلیات در داستان هاروت و ماروت ۶۹
- ۷۰-۱-۲-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۷۰
- ۷۱-۲-۲-۳-۵- ذکر این موضوع در کتاب مقدس ۷۱
- ۷۲-۳-۲-۳-۵- نقد و بررسی ۷۲
- ۷۵-۴-۲-۳-۵- گذری بر مطالب عرفانی در رابطه با این موضوع ۷۵
- ۷۶-۳-۳-۵- اسرائیلیات در داستان زندگی حضرت ادریس علیهم‌السلام ۷۶
- ۷۷-۱-۳-۳-۵- ذکر مسئلهٔ رفعت و علو حضرت ادریس در کتاب مقدس ۷۷
- ۷۸-۲-۳-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۷۸
- ۸۰-۳-۳-۳-۵- نقد و بررسی ۸۰
- ۸۲-۴-۳-۵- اسرائیلیات در داستان زندگی حضرت داوود علیهم‌السلام ۸۲
- ۸۲-۱-۴-۳-۵- قضیهٔ داوری حضرت داوود علیهم‌السلام و ابتلای ایشان به آزمون بزرگ الهی ۸۲
- ۸۴-۲-۴-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۸۴
- ۸۵-۳-۴-۳-۵- ذکر این موضوع در کتاب مقدس ۸۵
- ۸۵-۴-۴-۳-۵- نقد و بررسی ۸۵
- ۸۹-۵-۳-۵- اسرائیلیات در داستان زندگی حضرت سلیمان علیهم‌السلام ۸۹
- ۸۹-۱-۵-۳-۵- قضا شدن نماز حضرت و پی کردن ساق و گردن اسب‌ها ۸۹
- ۹۰-۱-۱-۵-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۹۰
- ۹۰-۲-۱-۵-۳-۵- نقد و بررسی ۹۰
- ۹۲-۲-۵-۳-۵- ترس سلیمان بر فرزندش از ملک الموت و حيله برای نجات دانش از دست او ۹۲
- ۹۳-۱-۲-۵-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر ۹۳
- ۹۴-۲-۲-۵-۳-۵- نقد و بررسی ۹۴

۹۵.....	۳-۵-۳-۵- همبستری حضرت سلیمان با هفتاد زن در یک شب
۹۵.....	۱-۳-۵-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر.....
۹۶.....	۲-۳-۵-۳-۵- ذکر این موضوع در کتاب مقدس.....
۹۶.....	۲-۳-۵-۳-۵- نقد و بررسی.....
۹۷.....	۴-۵-۳-۵- دزدیده شدن انگشتری ملک و نبوت سلیمان توسط شیاطین.....
۹۷.....	۱-۴-۵-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر.....
۹۸.....	۲-۴-۵-۳-۵- نقد و بررسی.....
۹۹.....	۶-۳-۵- اسرائیلیات در داستان زندگی حضرت یوسف <small>علیه السلام</small>
۹۹.....	۱-۶-۳-۵- ماجرای مربوط به یوسف <small>علیه السلام</small> و زلیخا در قرآن.....
۱۰۰.....	۲-۶-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر.....
۱۰۱.....	۳-۶-۳-۵- نقد و بررسی.....
۱۰۴.....	۴-۶-۳-۵- گذری بر مطالب عرفانی در رابطه با این موضوع.....
۱۰۵.....	۷-۳-۵- اسرائیلیات در داستان زندگی حضرت رسول اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small>
۱۰۵.....	۱-۷-۳-۵- ازدواج پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small> با زینب دختر جحش.....
۱۰۵.....	۱-۱-۷-۳-۵- ذکر این موضوع در آیات قرآن.....
۱۰۶.....	۲-۱-۷-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر.....
۱۰۷.....	۳-۱-۷-۳-۵- نقد و بررسی.....
۱۰۹.....	۴-۱-۷-۳-۵- گذری بر مطالب عرفانی در رابطه با این موضوع.....
۱۱۱.....	۲-۷-۳-۵- نسبت دادن جهل به حضرت محمد <small>صلی الله علیه و آله</small> در رابطه با معرفت پروردگار.....
۱۱۱.....	۱-۲-۷-۳-۵- ذکر این موضوع در تفاسیر.....
۱۱۲.....	۲-۲-۷-۳-۵- نقد و بررسی.....
۱۱۴.....	ذکر نکات پایانی و دست‌آوردهای تحقیق.....
۱۱۶.....	فهرست منابع و مصادر.....
۱۱۹.....	چکیده انگلیسی.....

پیشگفتار:

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد و سپاس بی پایان، مخصوص خداوندیست که جهان را به نور هدایت منور نموده و راه وصول به مراتب والای توحید و فهم حقیقت آفرینش را برای بندگان هموار ساخته است. و درود و صلوات خداوند بر پیامبران الهی خصوصاً حضرت محمد مصطفی ﷺ و اهل بیت معصومین و مکرمین او ﷺ باد که با هدایت و ارشاد خویش، جامعه سرگشته و حیران بشری را به سرمنزل مقصود رهنمون گشته‌اند.

قرآن، معجزه جاویدان خداوند برای بشر است تا روز رستاخیز. و یکی از دو یادگاریست که پیامبر رحمت ﷺ در میان انسان‌ها بر جای گذاشت تا طالبان معرفت، در سایه‌سار عترت ﷺ بدان تمسک جسته و بدین وسیله از خطرات ظلمات و گمراهی‌های رهایی یابند.

متأسفانه در این میان افرادی هستند که راه ورود نور هدایت الهی را در درون خود مسدود کرده و روح و قلب خود را به روی تاریکی‌ها و ظلمات جهل و عناد گشوده و بدین طریق، راهی، سیوی دیگر افراد در پیش گرفته‌اند. اینان، قرآنی را که وسیله هدایت و تکامل استعدادات بشریست و برای به فعلیت درآوردن نفوس بشری بر قلب حضرت محمد مصطفی ﷺ نازل شده است نشناخته و به همین جهت راه دشمنی با آن را در پیش گرفته‌اند و به هر طریق ممکن قصد نابودی آن را دارند.

از طرفی چون روایات وارده از معصومین ﷺ زبان گویای قرآن بوده و در حقیقت تفسیر مبین و روشن آیات‌اند؛ لذا این چنین افرادی که حقد و کینه و لجاجت، قلوبشان را تسخیر کرده و به دنبال رسیدن به منافع و لذات دنیوی خود می‌باشند-چون توان مقابله با خود قرآن را نداشته‌اند- بهترین راه را در این یافته‌اند که از طریق دس و تشکیک در احادیث و جعل و وضع روایاتی دروغین، ضربه خود را به ساحت قرآن و دین وارد ساخته و تعالیم آسمانی آن را دستخوش تحریف قرار دهند.

در همان صدر اسلام نیز، علمای مقدس مآب و نیز آن کسانی که به ظاهر، لباس اسلام را به تن کرده و در میان مردم وجهه خاصی به دست آورده بودند و به خصوص یهودیان تازه مسلمان، تمام هم‌شان را به کار برده و دست به تحریف روایات زده و از این راه ضربات مهلک و جبران‌ناپذیری بر پیکره اسلام و مسلمین وارد ساخته‌اند. جمعی از صحابه و برخی از مفسران نیز که به زعم خود این راویان اهل کتاب را مورد اعتماد یافته بودند، در تفاسیر خود از روایات آنان بهره برده‌اند. و به همین صورت بعد از آنان، متأسفانه برخی مفسران شیعه و اهل تسنن از این روایات ساختگی و بی اساس استفاده کرده و با غفلت و احیاناً جهل خود بر این اخبار، موجبات عسر و حرج بسیاری را برای آیندگان به وجود آورده‌اند.

حال که در عصر حاضر، علم و دانش، روز به روز پیشرفت کرده و هَجْمه‌های علمی و فرهنگی بسیاری از اقصی نقاط جهان بر دین اسلام و به خصوص مکتب و آیین حَقَّةٔ تشیّع وارد می‌گردد و همواره این قبیل روایات را دست‌آویز قرار داده و بدین طریق مذهب را مورد اِتِّهام و تمسخر قرار می‌دهند، اهمیّت موضوع این‌گونه پایان‌نامه‌ها مشخص می‌شود. بنابراین امید است که افراد صاحب نظر و نیز مؤسّسات ذی‌ربط - با صرف وقت و هزینه - بررسی دقیق و گسترده‌ای در زمینهٔ اسرائیلیات موجود در تفاسیر روایی شیعه انجام داده و با پاکسازی آن‌ها از روایات جعلی و دروغین، انقلابی عظیم در زمینهٔ تفسیر و علوم قرآنی به وجود آورند. **إِنْ شَاءَ اللَّهُ**

در پایان، از پدر و مادر و برادرانم و همچنین خانواده‌ام، که با صبر و تحمّل و تشویق، مرا در این مدّت یاری نمودند و نیز از اساتید محترم که حقیقتاً برای راهنمایی و تحریر مطلوب این رسالهٔ پژوهشی زحمات زیادی متقبّل شدند کمال تشکّر و سپاس را دارم.

و السَّلَامُ عَلٰی مَنْ اَتَّبَعَ الْهُدٰی

عرفان چهری

فصل اوّل:

کلیّات

۱-۱- شرح و بیان موضوع:

موضوع این تحقیق، بررسی گونه‌ای از روایات ساختگی و دروغین - تحت عنوان اسرائیلیات - و تأثیر آن‌ها بر تفاسیر مهم روایی شیعه است. اسرائیلیات و روایات جعلی در حقیقت از جمله روایاتی‌اند که متأسفانه از همان صدر اسلام به دلایل مختلفی از جمله سودجویی، رقابت، کینه‌افزایی سودجو و دین‌ستیز و از این قبیل، به احادیث و روایات راه پیدا کرده‌اند. و به جهت این که ورود این قبیل روایات به تعالیم دینی، غالباً توسط یهودیان تازه مسلمان - که دشمنی دیرینه با اسلام داشته‌اند - بوده است به «اسرائیلیات» مشهور شده‌اند.

در این تحقیق علاوه بر بیان مقدماتی در این باب و بررسی کلی در اطراف این موضوع، به دو مقوله مهم دیگر نیز پرداخته شده است:

در ابتدا تأثیر این گونه روایات دروغین و ساختگی بر تفاسیر مهم روایی شیعه - تفسیر قمی، تفسیر عیاشی (کتاب التفسیر)، البرهان فی تفسیر القرآن، تفسیر نور الثقلین و تفسیر صافی - بیان شده و با نقد و بررسی آن‌ها، خطای مفسران در استفاده از این روایات یادآوری شده است. در مرحله دیگر به این بحث پرداخته شده که هر حدیثی که در نگاه اول ناصواب و غیرمعقول به نظر آید به معنای جعلی و دروغین بودن آن نیست. چرا که برخی از این احادیث و روایات به تفسیر و تأویل نیاز داشته و باید با دقت بیشتری مورد تحلیل قرار گیرند.

بنابراین در این رساله بر آنیم که پاسخی برای پرسش‌های زیر بیابیم:

- ۱- تفسیر نقلی یا روایی چگونه تفسیری است و عوامل قوت و ضعف آن کدام است؟
- ۲- اسرائیلیات چگونه به تعالیم اسلامی و به خصوص تفاسیر راه پیدا کرده‌اند؟
- ۳- یهودیان چه تأثیری بر روند ورود روایات ساختگی به متون اسلامی داشته‌اند؟
- ۴- نقش خلفا و به خصوص معاویه در ورود این روایات به تعلیمات اسلامی تا چه اندازه بوده است؟
- ۵- تفاسیر روایی شیعه تا چه اندازه از این روایات تأثیر پذیرفته‌اند؟
- ۶- آیا مفسرین بزرگ شیعه توانسته‌اند اتهامات وارد شده به ساحت مقدس پیامبران الهی را رد نموده و بطلان این قبیل روایات را به اثبات رسانند؟
- ۷- آیا هر روایتی که در همان نگاه اول غیر عادی به نظر آید، می‌توان به جعلی و خرافی بودن آن حکم کرد، یا ممکن است معنایی باطنی و تأویلی نیز داشته باشد؟

۱-۲- پیشینه موضوع:

با مراجعه به کتب حدیثی و تفسیری شیعه و اهل تسنن و مطالعه و بررسی آن‌ها، متوجه خواهیم شد که بیشترین تعداد روایات ساختگی و اندیشه‌های خرافی و غیر واقعی، در کتب اهل تسنن یافت می‌شود. به همین دلیل علمای آن‌ها در تألیفات خود به بررسی این موضوع مهم پرداخته و روایات اسرائیلی موجود در کتب روایی گذشتگان را مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند. از جمله:

- الإسرائیلیات و أثرها فی کتب التفسیر، رمزی نعنائه

- الإسرائیلیات القرآن، محمد جواد مغنیه

- الإسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث، محمد حسین ذهبی

- الإسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفسیر، محمد بن محمد أبوشهبه

- الأضواء علی السنّة المحمّدیة، محمود أبوریّه و...

و البته باید گفت کتب تفسیری و روایی شیعه نیز از هجمه این گونه روایات در امان نبوده و همواره تعداد قابل توجهی از اسرائیلیات را در خود جای داده‌اند. اما متأسفانه در مقابل، جز مقالات کوتاه و مطالبی پراکنده، کتاب مستقلی یافت نمی‌شود که به صورت مفصل به این امر مهم پرداخته و اسرائیلیات موجود در کتب تفسیری و روایی شیعه را مورد نقد و بررسی قرار داده باشد. از جمله مواردی که تا حدودی به این موضوع پرداخته‌اند و می‌شود آن‌ها را مقدمه‌ای برای شروع کار در نظر گرفت، کتابی است تحت عنوان «پژوهشی در باب اسرائیلیات در تفاسیر قرآن» تألیف محمدتقی دیاری و هم‌چنین، پایان‌نامه‌ای تحت عنوان «اسرائیلیات و تأثیر آن در تفاسیر قرآن» تألیف محمد حسین میرصادقی.

۱-۳- ضرورت موضوع تحقیق و اهداف آن:

با توجه با این که قرآن، تنها کتاب آسمانی ما مسلمانان و سند دست‌نخورده الهی و یادگار حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در میان ماست، بر هر مسلمانی فرض است که در حفظ و نگهداری از آن به هر طریق ممکن - از حفظ آیات آن گرفته تا عمل نمودن به تعالیم آن - نهایت تلاش خود را معمول داشته و راه تحریف و نابودی آن را بر دشمنان ببندد؛ که بحمد الله تا به حال هیچ کس نتوانسته حتی کوچکترین دستی به آیات قرآن وارد کرده و یا تیات پلید خود را در آن اعمال نماید. اما متأسفانه از سوی دیگر دشمنان و معاندان، چون این راه را بر روی خود بسته دیده‌اند، به تحریف و نابودی احادیث و روایات معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام روی آورده و حادثه شوم و تلخ «جعل حدیث» را در تاریخ اسلام بر جای نهاده‌اند.

لذا ضرورت تحقیق در این گونه مسائل و بررسی و نقد این دست روایات ساختگی و دروغین، نشان‌دهنده اهمیت موضوع این پایان‌نامه است.

بنابراین، پاسداری از حریم کتاب الهی و سنت و سیره ائمه معصومین علیهم السلام و زدودن اندیشه‌ها و پندارهای خرافی از متون و تفاسیر اصیل شیعه به ویژه در رابطه با پیامبران الهی علیهم السلام و شناساندن رد پای یهودیان در موضوعات قرآنی به ویژه قصص و داستان‌های آن - البته در حدّ وسع این پایان‌نامه - از اهداف این کار تحقیقی است.

۱-۴- روش و منابع تحقیق:

در این رساله هم‌چون سایر تحقیقات علوم انسانی از روش کتابخانه‌ای استفاده شده و با استفاده از کتب موجود در کتابخانه‌ها و نرم‌افزارهای جامع قرآنی و حدیثی، اطلاعات از طریق فیش‌برداری گردآوری شده و در نهایت با تحلیل و نقد و بررسی داده‌ها به صورت مجموعه حاضر در آمده است.

۱-۵- بیان مشکلات تحقیق:

با وجود اشتیاق و علاقه‌ای که هر محقق برای ادامه کار در موضوع تحقیق و به اتمام رساندن آن - به نحو احسن - دارد و نیز با وجود امکاناتی که در اختیار بوده، باز مشکلاتی در مسیر این پژوهش وجود داشت که به اجمال به آن‌ها اشاره می‌شود:

از جمله آن‌ها، حساسیتی است که موضوع این پایان‌نامه داشته و می‌بایست در تعیین روایات ساختگی و دروغین و نقد و بررسی آن‌ها نهایت دقت را به کار برد. چرا که روایات معصومین علیهم السلام بعد از قرآن در درجه دوم اهمیت قرار دارند و به همین دلیل تأمل و دقت لازم در بیان مسائل مربوط به روایات و تمیز صحیح از سقیم آن‌ها، کاری بسیار حساس و دقیق است.

از دیگر مشکلات موضوع، این بود که در برخی موارد با وجود اضطراب در ظاهر متن و یا سند یک روایت، باز مشاهده می‌شد که برخی از بزرگان و عرفا تأویلات جالب توجهی را در رابطه با روایت مذکور به کار برده‌اند. به همین جهت جانب احتیاط را در نظر گرفته و تأویلات و تفاسیر عرفانی مربوط به روایت مورد نظر را نیز از منابع استخراج نموده و به همراه توضیحاتی مناسب ارائه نموده‌ایم. لذا می‌شود گفت که این رساله - هر چند به صورت محدود - جزو معدود آثاری است که بدین صورت، اسرائیلیات موجود در تفاسیر مهم روایی شیعه را از جنبه‌های مختلف مورد نقد و بررسی قرار داده و در برخی موارد، مطالبی عرفانی در رابطه با روایت مورد بحث نیز بیان نموده است.

۱-۶- گزارشی فشرده از محتوای فصول پایان‌نامه:

با توجه به حساسیت موضوع، مطالب این رساله چندین مرتبه مورد بازبینی اساتید بزرگوار و به خصوص استاد محترم راهنما قرار گرفته و به صلاحدید ایشان بارها و بارها روش نقد و بررسی روایات اسرائیلی و تحقیق و ادامه کار در باب دیگر موضوعات پایان‌نامه تغییر یافته و اصلاح گردید تا این که در نهایت، کل مطالب به نحوی مطلوب در پنج فصل گردآوری شده و تنظیم گردیدند.

در فصل اوّل به کلیّات موضوع تحقیق پرداخته و پس از ذکر پیشینه موضوع و سؤالات مورد نظر که باید در طول تدوین این رساله جواب‌های مناسبی برای آن‌ها پیدا نمود، روش انجام کار تحقیق، ضرورت و اهمّیت آن نیز بیان شده است.

موضوع فصل دوم در مورد تفسیر قرآن از زمان پیامبر ﷺ تا عهد تابعین بوده و به ویژگی‌های تفسیر در هر کدام از دوره‌ها اشاره شده است. در ادامه پس از شرح تفسیر روایی و معرفّی اخباریون و روش آن‌ها در تفسیر، به نقاط قوّت و ضعف این روش تفسیری نیز پرداخته شده است.

فصل سوم پایان‌نامه به تعاریف لغوی و اصطلاحی اسرائیلیات و توضیحات لازم در رابطه با مسائل مرتبط با آن از جمله ورود اسرائیلیات به تفسیر و تأثیرات سوء آن و هم‌چنین تقسیم‌بندی آن به اعتبارات مختلف اختصاص دارد.

در فصل چهارم به زمینه‌های مهم و تأثیرگذار پیدایش و گسترش اسرائیلیات و نیز شرح حال مشهورترین راویان این گونه روایات پرداخته شده است.

و در نهایت در فصل پنجم که مهم‌ترین بخش پایان‌نامه و قسمت اصلی کار تحقیق است، در ابتدا به معرفّی کامل پنج تفسیر مهم روایی شیعه و مؤلّفین آن‌ها که در این رساله مورد بررسی قرار گرفته‌اند پرداخته، و در ادامه نمونه‌هایی از اسرائیلیات و روایات جعلی و دروغین معرفّی شده و سپس مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند. و به جهت اهمّیت خاصّ مسئله نبوّت و کثرت روایات ساختگی و بی‌اساس در این زمینه، سعی شده که نمونه‌های این گونه روایات، از زندگی پیامبران الهی-از آدم تا خاتم- انتخاب شوند که از این طریق بتوان اتّهامات وارد شده به ساحت مقدّس ایشان را با دلایل محکم قرآنی و روایی و عقلی و... رد نمود.

از طرفی، چون دیده می‌شود که در شرح و توضیح برخی روایات، عرفا و بزرگان با نگاهی عارفانه و از منظری باطنی به روایت نگریسته و تأویلات جالب توجّهی در رابطه با آن ذکر نموده‌اند؛-که درخور توجّه بوده و به راحتی نمی‌توان آن‌ها را انکار نمود- به همین جهت و به لحاظ اطمینان بیشتر کار تحقیق، این موارد هم به همراه توضیحاتی مکفی از جانب نگارنده، ارائه شده‌اند.

لازم به ذکر است که در ترجمه آیات قرآنی، از ترجمه محمد حسین انصاریان استفاده شده است.

فصل دوم:

گذری بر تفسیر قرآن

و روش روایی آن

۲-۱- نگاه‌ی به تاریخچه تفسیر قرآن، از زمان نزول تا عصر تابعین

۲-۱-۱- تفسیر قرآن کریم در عصر نبی اکرم ﷺ

تردیدی نیست که تفسیر و توضیح آیات مبارک قرآن مجید- که اساس دین مقدس اسلام است- از زمانی شروع شده، که پیامبر اسلام ﷺ مأموریت یافته بودند در درجه اول، عشیره خود و سپس سایر مردم را به سوی این دین الهی فرا خوانند. پیغمبر ﷺ علاوه بر دریافت وحی از ناحیه خداوند، مأموریت حفظ و ابلاغ و توضیح آیات قرآنی را نیز به عهده داشتند؛ به همین جهت خداوند در آیه ۴۷ سوره مبارکه نحل می‌فرماید: ﴿... وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾؛ یعنی: «... و قرآن را [هم] به سوی تو نازل کردیم به خاطر این که برای مردم آن چه را که برای [هدایتشان] به سويشان نازل شده بیان کنی و برای این که [در پیامبری تو و آن چه به حق نازل شده] بیندیشند.»

آیه فوق و موارد مشابه متعدّد در قرآن، نشان دهنده این است که بیان و توضیح آیات قرآنی از وظایف اصلی پیامبر اکرم ﷺ بوده است. و حضرت پس از دریافت وحی، آن را به نویسندگان وحی ابلاغ می‌فرموده تا بنویسند و سپس برای اصحاب خود می‌خواندند تا به خاطر بسپارند. آن گاه با قول و عمل و تقریر خود که آن هم از وحی سرچشمه می‌گرفته، آن را برایشان بیان و توضیح می‌فرمودند تا جای ابهام و سؤالی باقی نماند. روشن است که فهم معانی آیات قرآن در عصر نبوی ﷺ دشواری‌های بعدی را نداشته؛ زیرا کاربرد لغوی قرآن همان کاربرد معمول و متداول عصر نزول بوده که معاصرین، اغلب آن‌ها را متوجّه می‌شدند. ولیکن در برخی آیات، تعابیر و الفاظ مشکلی به نظر می‌رسیده که نیازمند شرح و توضیح بوده و این نیاز، به وسیله پیامبر اکرم ﷺ تأمین می‌شده است. نمونه‌هایی از این موارد را می‌توان در کتب روایی ملاحظه نمود.^۱

۲-۱-۲- تفسیر قرآن کریم در عصر صحابه

تفسیر قرآن در این عصر [نیمه دوم قرن اول هجری] جنبه روایی داشته و بر اساس احادیث و تقریرات نبی اکرم ﷺ انجام می‌شده است. تفسیر صحابه به علت غلبه جنبه روایی، به شکل ساده‌ای بیان می‌گردیده و در حقیقت این تفسیر شاخه‌ای از علم الحدیث بوده است. اگر چه بعضی از صحابه در تفسیر دارای

۱- می‌توانید به صفحات ۳۰۱-۲۴۵ از جلد چهارم کتاب «الإتقان فی علوم القرآن» تألیف جلال الدین سیوطی مراجعه کنید.

اجتهاد و روش ویژه خود بوده‌اند، اما اجتهاد و روش آن‌ها در تفسیر قرآن، هماهنگ و موافق تفسیر و تقریر پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بوده است.^۱

علامه طباطبایی رحمته الله در مورد روش تفسیری صحابه می‌نویسد:

«روشانان در تفسیر این بوده که گاهی آن‌چه از پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در معانی آیات قرآنی شنیده بودند در شکل روایت مُسند نقل می‌کردند. این احادیث از اوّل تا آخر قرآن جمعاً دویست و چهل حدیث‌اند که سند بسیاری از آن‌ها ضعیف و متن برخی از آن‌ها منکر است و گاهی تفسیر آیات را در صورت اظهار نظر، بی این‌که به پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسناد دهند القاء می‌کرده‌اند.»^۲

۲-۱-۲-۱- ویژگی‌های تفسیر در دوران صحابه:

ذهبی در رابطه با امتیازات و ویژگی‌های تفسیر صحابه، مواردی را به صورت زیر بیان نموده است:
«۱- در این مرحله همه قرآن تفسیر نشده و چون تفسیر بخشی از حدیث بوده، به همین جهت شکل منظمی نداشته است.

۲- اختلاف میان مفسرین در فهم معانی آیات در پایین‌ترین حدّ خود قرار داشته است.

۳- به شرح و تفسیر اجمالی و گزارش کوتاهی در توضیح آیات قرآن اکتفا شده و در زمینه‌های علمی (از قبیل ضوابط ادبی، کلامی، فلسفی، عرفانی و...) مطلبی بیان نشده است.

۴- گاهی نیز به ندرت از قرآن استنباط فقهی شده است.

۵- در عهد صحابه تفسیر به صورت مدوّن در نیامده و جز خود قرآن، کتاب دیگری نبوده است. گرچه بعضی از صحابه تفسیرهایی را در مصاحف خود گنجانیده و همین امر سبب شده بود که بعد از ایشان، در قرائات اختلاف به وجود آید و گمان رود که آن تفسیرِ شخصِ صحابی، از متن قرآن است.»^۳

در کتاب «شناخت قرآن» در همین رابطه چنین آمده است:

«در تفسیر صحابی‌ان هیچ تفسیری درباره آراء و عقاید مختلف اصول مذاهب نمی‌توان یافت. مگر در مسئله خلافت و جانشینی پیغمبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ که از افرادی مانند امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام و ابوذر و عمار مطالبی نقل شده است. توضیح این‌که؛ اشتباهات و یا کمبودهایی که در تفاسیر صحابی‌ان یافت شود نتیجه کار سیاست است. زیرا

۱- مشهورترین مفسرین صحابه بدین ترتیب بوده‌اند: امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب عَلَيْهِ السَّلَام، عبدالله بن عباس (م ۶۸ق)، عبدالله بن مسعود (م ۳۲ق)، اُبَی بن کعب (متوفای بین ۱۹ تا ۳۲ق)، زید بن ثابت ضحاک انصاری (م ۴۵ق) و جابر بن عبد الله انصاری (م ۷۴ق). (ر.ک: حبیب الله، جلالیان، تاریخ تفسیر قرآن کریم، تهران، انتشارات اسوه، چاپ چهارم، ۱۳۷۸ش، صص ۴۶-۵۹ و همچنین صص ۱۹۸-۲۰۰)

۲- محمد حسین، طباطبایی، قرآن در اسلام، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دهم، ۱۳۷۹ش، صص ۵۱ و ۵۲.

۳- محمد حسین، ذهبی، التفسیر و المفسرون، دار الکتب الحدیثه، ۱۳۹۶ق، ج ۱، صص ۹۷ و ۹۸.